

เจดีย์วัดปากน้ำ (อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา)

THE CHEDI OF WAT PAKNAM

อาณัติ บำรุงวงศ์
บุญเต็ม หันรอบ "

นักโบราณคดี สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปรังสีบุรี
"รองศาสตราจารย์ ภาณุรังษิณกรวิมล คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

บทคัดย่อ

การศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษามรดกประวัติศาสตร์บอกเล่า ประวัติความเป็นมาของเจดีย์วัดปากน้ำ เปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์แห่งชาติสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยธนบุรี ศึกษาสถาปัตยกรรมจากประวัติศาสตร์บอกเล่า พบว่าเจดีย์วัดปากน้ำ หรือ พระปฐมที่ หรือ เจดีย์พระเจ้าตากสินสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกเพื่อแสดงว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินได้เส้นทางผ่านจังหวัดฉะเชิงเทราและได้ทำสงครามกู้ชาติเมื่อคราวที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ ๒ จากหลักฐานประวัติศาสตร์บอกเล่า พบว่า เจดีย์วัดปากน้ำขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ สงครามไทยครั้งที่ ๒ เมื่อมีการสร้างเจดีย์วัดปากน้ำใหม่เป็นแบบเจดีย์ที่แตกต่างกับเจดีย์วัดปากน้ำเดิมที่น้องประกอบสำคัญ ๓ ส่วน คือ ส่วนล่างหรือส่วนฐานเจดีย์วัดปากน้ำเดิมเป็นรูป ๔ เหลี่ยม ส่วนกลางเจดีย์เป็นทรงระฆัง ส่วนบนหรือยอดเจดีย์ชาวบ้านบอกว่า ยอดหักอยู่ก่อนด้วยเหตุวันพื้งเจดีย์ล้ม ที่ตั้งเจดีย์ใหม่อายุใกล้เคียงกับบริเวณที่ตั้งเดิม เจดีย์สร้างด้วยอิฐ ความสูงเจดีย์ ๓ วา หรือ ๒ เมตร

ABSTRACT

The purpose of this paper is to study the oral history of the Chedi or Stupa of Wat Paknam, in comparison with the written or national history of the late Ayutthaya Era and Thonburi Era, about 200 years ago, and to study the architectural style of the Chedi of Wat Paknam along with the evidence of oral history. The results reveal the route of King Taksin the Great's troop to the eastern region, especially Chachoengsao Province. The villagers believe the oral history that King Taksin the Great was the builder of the Chedi, also called King Taksin's Chedi or Pra Prang of Wat Paknam, when his troop conquered the Burmese troop 200 years ago. The investigation through oral history identifies the architectural structure of the Chedi in three parts: the square base, the bell-shaped middle part in Dvaravati style, and the tapered part at the top, which was broken down before December 1941. The Chedi is about 6 metres in height, constructed of brick.

เจดีย์วัดปากน้ำปรารถนาเรืองราวตามประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวบ้านแถบตำบลบางตลาด อำเภอบางลำภูล่าง จังหวัดละโว้กล่าวว่า ภายในวัดมีเจดีย์ซึ่งสร้างเมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าตากสิน (ครั้งยังเป็นพระยาตากแห่งทพ) ยกกองทัพแหวกวงล้อมของพม่าออกจากพระนครศรีอยุธยามุ่งหน้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อหวังกลับมากู้เอกราชของบ้านเมืองอีกครั้งหนึ่ง เมื่อยกกองทัพมาถึงบริเวณพื้นที่แถบนี้ได้รับกับกองกำลังของพม่า พระองค์ทรงชนะกองทัพพม่าที่ค่ายมดลูก ค่อมมีการสร้างเจดีย์องค์นี้ขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา สำหรับเหตุการณ์ในครั้งนี้ค่อมมีพระเจดีย์องค์นี้ทั้งลงน้ำไปในคราวสงครามโลกครั้งที่ ๒ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย พลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ ได้สร้างเจดีย์บริเวณปากน้ำขึ้นใหม่ใกล้กับที่ตั้งเจดีย์ของเดิมเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานที่รวบรวมของพระองค์ แต่คำบอกเล่าของผู้สูงอายุในท้องถิ่นซึ่งเคยเห็นเจดีย์องค์นี้แจ้งว่ารูปแบบของเจดีย์องค์เดิมไม่เหมือนกับที่สร้างขึ้นนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่า ควรจะมีการบันทึกเรื่องราวเหล่านี้ไว้เพื่อใช้เป็นหลักฐานขณะศึกษาอนุสาวรีย์ที่เคยเห็นเจดีย์องค์เดิมยังมีชีวิตอยู่

ความเชื่อในการสร้างเจดีย์ทางพุทธศาสนา

คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” นั้นทั่วไปมักใช้เรียกรวมกันในความหมายถึงสถาปัตยกรรม

ประเภทหนึ่งซึ่งโดยนิยมเพื่อบูชาพระพุทธรูป มีลักษณะดังนี้ คือ

สถูป (บาลี รูป ต้นจากฤต รูป) คือ กองดินหรือมูลดินซึ่งเกิดจากการเสกศ และนำอัฐิและเส้าถ่านมาของรวมกัน แล้วเอาดินหรือหินมาปิดทับไว้ เป็นเนินสูงหรือบางครั้งที่มีการปิดไว้ข้างบนให้เป็นเครื่องหมาย ต่อมาภายหลังก็มีการแปรงรูปให้งดงามขึ้นตามความคิด ความต้องการของคนในดินแดนต่าง ๆ

ในพุทธศาสนาหันกล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพระประชวรใกล้จะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานนั้น พระอรหันต์ได้พูดตามพระพุทธรูปองค์ว่า จะทำประติมากรรมพระพุทธรูป ซึ่งพระพุทธรูปองค์ได้ทรงตรัสให้พระภิกษุทั้งหลายทำด้วยทองคำด้วยดีแล้ว เพื่อให้ได้ประโยชน์แก่ตนเอง อย่างจวบจบกับการบูชาพระพุทธรูปของพระองค์ และให้ปฏิบัติกับพระพุทธรูปของพระองค์เหมือนกับภักดีที่ทั้งหลายคือ การเคารพนับถือ และสร้างสถูปบรรจุพระพุทธรูปของพระองค์ จากเรื่องดังกล่าวนี้เองที่เชื่อว่าน่าจะเป็นที่มาในการสร้างสถูปเจดีย์ในพุทธศาสนา ดังจะเห็นว่า เมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าแล้วก็ได้มีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน เพื่อให้ภิกษุ ๘ เมืองนำกลับไปยังบ้านเมืองของตนสร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้สักการบูชา

อันที่จริงแล้วการสร้างสถูปนั้นมีประเพณี
การสร้างมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล และไม่เฉพาะแต่
บรรพบุรุษของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น สถูปที่
สร้างบรรพบุรุษทุกคนอื่นก็มี เช่น ในสมัยที่อรอด-
กตกฉาวถึงพระพาหิยะซึ่งป็นพุทธสาวก ถูกโภ-
กจนถึงแก่กรรมภาพ พระพุทธเจ้าได้โปรดให้สร้าง
สถูปบรรพบุรุษเอาไว้เป็นคัน

ดังนั้น สถูปจึงมีความหมายถึงถึงก่อสร้าง
ที่ใช้บรรพบุรุษของบุคคลเพียงอย่างเดียว

ส่วนคำว่าเจดีย์ มาจากภาษาบาลี เจติย
อันสกนฺต ใจคอก แปลว่าอนุสาวรีย์ วัด หรือสถานที่
ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ใช้ในพุทธศาสนาหมายถึง
สถูป แต่ เจดีย์ เป็นคำที่มีความหมายกว้างนั้น
รวมไปถึงวิหารและคันไม้ศักดิ์สิทธิ์ด้วย

สถูปเจดีย์เป็นอนุสรณ์สถานที่มีความเป็น
มาตั้งแต่อินเดียโบราณ ถูกนำมาใช้เป็นศาสนสถาน
ทางพระพุทธศาสนาอย่างค่อนเนื่องโดยมีต้นกำเนิด
จากสถูปสาญจีของอินเดีย ในส่วนของรูปแบบมี
วิวัฒนาการต่อเนื่องมาตามยุคสมัย พร้อมกับกร
แพร่ขยายทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการเผยแพร่
พระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่ดินแดนอื่น ๆ เช่น
สุวรรณภูมิ (น่าจะหมายรวมถึง สิบแคว้นในแถบ
ประเทศพม่า ไทย) และศรีลังกา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๒) ทรงกล่าวถึงคำไว้ใน
ทางพระพุทธศาสนาว่า มีการกำหนดประเภทของ
เจดีย์ไว้เป็น ๔ อย่าง คือ

ขลุเจดีย์ หมายถึง ถึงก่อสร้างที่บรรจุ
พระบรมธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระธาตุของพระปัจเจกพุทธเจ้า (บุคคลที่ตรัสรู้
แล้วมิได้สอนใคร) พระธาตุของพระสาวก และ
พระอัฐิของพระมหาจักรพรรดิ (กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่
เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช ผู้เคยทรงแผ่แผ่นดินทั่ว
ทั้งชมพูทวีป)

บริโกณเจดีย์ หมายถึง สถานที่สำหรับ
พุทธสาวกที่ต้องการปลงธรรมสังเวช รำลึกถึง
พระพุทธองค์ ในชั้นแรกเมื่อยังมีพระชนมชีพ ทรง
อนุญาตไว้ ๔ แห่งคือ

สถานที่พระศากยวงศ์ประสูติที่ป่าอุมพินิ
สถานที่พระศากยวงศ์ตรัสรู้ที่พุทธคยา
สถานที่พระศากยวงศ์แสดงปฐมเทศนาที่
คันธศิลาปคนนฤคทายวัน

สถานที่พระศากยวงศ์ปรินิพพานที่กุสินารา
หลังจากที่พระศากยวงศ์ปรินิพพานแล้ว
มีเพิ่มในชั้นแรกอีก ๒ แห่ง คือ สถานที่บรรจุพระ
อังคารและเต้าผ่านที่ถวายพระเพลิงที่เมือง
ปีปผลิ (บุรพชระ) สถานที่บรรจุพระอัฐิที่เมือง
โกณฑพราหมณ์ใช้ดวงพระบรมสารีริกธาตุ ที่เมือง
กุสินารา ซึ่งสถานที่ของแห่งดังกล่าว ผู้รู้ได้จัดนับ
ว่าเป็นบริโกณเจดีย์เพราะเนื่องด้วยพระศากยวงศ์
เช่นเดียวกับสังฆนิยสถาน รวมเป็นบริโกณเจดีย์
ในระแวก ๖ แห่ง

ในบรรดาบริโกณเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าได้
ประทานอนุญาตไว้ อาจเป็นวัดคู่ที่แบ่งภาคไป
ประดิษฐานที่แห่งอื่นได้ โดยเฉพาะคันโพธิ์ที่
พุทธคยา ผู้อยู่ห่างไกลจึงกับเมตตสันต์จากคันคณ
ไปปลูกยังบ้านเมืองของตนบูชา เป็นบริโกณเจดีย์
ต่อไป ดังเช่นประเพณีที่ถือกันมาจนทุกวันนี้ว่า คัน

โพธิ์เป็นถึงสำนักผู้ที่เคารพบูชากันในวัด และจะแสวงหา
เฉพาะพันธุ์อันมาแต่ต้นเดิม ณ เมืองพุทธคยา
เรียกกันว่า "พระศรีมหาโพธิ์" (อ่านว่า พระ - สี -
มะ-นา - โทล)

ธรรมเจดีย์ เมื่อต่างเคยพุทธศาสนาแล้ว
บางพวกอยู่ห่างไกลพระธาตุเจดีย์และบริโกณเจดีย์
จะไปทำสักการะบูชาได้โดยยาก จึงมีผู้รู้พระบรม
พุทธธิบายที่ทรงแสดงแก่เหล่าสาวกก่อนเสด็จเข้า
สู่พระนิพพานว่าพระธรรมจะแทนพระองค์ต่อไป
โดยแนะนำให้เขียนพระธรรมลงเป็นตัวอักษร
ประคัมภรณไว้เป็นที่บูชา เกิดนิมิตประหลาดการสร้าง
ธรรมเจดีย์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง มักจะเอื้อมหาพระ
ธรรมที่เป็นหัวใจในพระพุทธศาสนาเช่นคำคาถา
แสดงพระอริยสัจว่า

“ขณฺณมรเฑฐูปปภาว เตธฺ เฑฐุ คตาทโค
(อาท)

เลขของ โย นิโรธ จ เอว วาทีนหาสมโณ”
นี่เป็นต้นมาชาวอินเดียสร้างธรรมเจดีย์ ทั่วคันถมาธิง
ถนอมเมื่อเขียนพระธรรมไว้ด้วยลงเป็นตัวอักษรแล้ว
ก็นับถือกันก็ว่าพระไตรปิฎกนี้เป็นพระธรรมเจดีย์
ด้วย

อุเทธิกเจดีย์ เป็นของที่ตั้งสร้างขึ้นโดยมี
เจตนาคือเพื่อพระพุทธรูปเจ้าไม่กำหนดว่าจะต้องทำ
เป็นอย่างไรเช่นในระยะแรกจัดอาสนะไว้รับเสด็จ
พระพุทธรูปที่มีอวตารไปโปรดสัตว์ ต่อมาจึงมีการ
สร้างมณฑปขึ้น เป็นที่สักการะบูชาเพื่อรำลึกถึงพระ
พุทธรูปเมื่อเสด็จเข้าปรินิพพานแล้ว เป็นดังนี้

สำหรับ การ สร้าง ธรรมาเจดีย์ใน
ประเทศไทย - นั้นมีหลักฐานที่เก่าที่สุดคือเจดีย์ใน
ศิลปะแบบทวารวดี มีการพบรูปจำลองของธรรมาเจดีย์ทำ
ด้วยศิลา แบบแรกฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมมีองค์ระฆัง
เป็นรูปโอคว่ำและมียอดแหลมอยู่ข้างบน อีกแบบ
หนึ่งมีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสองค์ระฆังมีรูป
เหมือนบาตรคว่ำและมียอดทำเป็นแผ่น
กลด ๆ วางซ้อนกันขึ้นไป ฐานบนยอดสุดมีลูกแก้ว
จากรูปแบบขององค์พระปฐมเจดีย์หากคัดส่วน
ยอดออกจะมีรูปทรงคล้ายกับธรรมาเจดีย์
ประเทศอินเดียที่สร้างสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่
เชื่อกันว่าน่าจะมรณภาพมาถึงดินแดน
สุวรรณภูมิพร้อมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
ของพระโสดมรรณะพระอนุชาตา

นอกจากเจดีย์ธรรมาเจดีย์แล้ว พุทธ-

เจดีย์ในประเทศไทยยังพบทางตอนใต้ของประเทศ
ไทยทั้งเจดีย์ทรงปราสาทแบบพระบรมธาตุไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งมีรูปแบบคล้ายกัน
(เจดีย์) ในชวาลาภกลาง และเจดีย์ทรงระฆังกลม
แบบลังกาที่น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากลังกาเช่น
เจดีย์พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช

รูปแบบเจดีย์ทรงระฆังกลมหรือเจดีย์ทรง
ลังกานี้เป็นแบบที่นิยมอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะ
ในสมัยสุโขทัย เช่น เจดีย์วัดช้างล้อม และสมัย
อยุธยา เช่น เจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น ต่อ
ลงมาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น รัตนเจดีย์ใน
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้น พุทธเจดีย์ของ
สุโขทัยนอกจากแบบดังกล่าวข้างต้นแล้ว การสร้าง
เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมนับว่า
เป็นลักษณะเฉพาะของสุโขทัยที่เด่นชัด ตัวอย่างที่
สำคัญของเจดีย์นี้ ได้แก่ เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ
เมืองสุโขทัย และเจดีย์ประธานวัดจื๊ดแถว เมืองศรี
รัตนชัย

การสร้างพุทธปรางค์ซึ่งเป็นแบบอย่าง
สถาปัตยกรรมที่สืบทอดมาจากการสร้างปราสาท
ในศิลปะเขมรก็เป็นอีกรูปแบบสถาปัตยกรรมหนึ่ง
ของไทย ที่พบในประเทศไทยและเป็นศาสนสถาน
ในพุทธศาสนา เช่น ปราสาทหินพิมาย จังหวัด
นครราชสีมา ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี
 เป็นต้น ปราสาทองค์แรกนั้นเดิมเป็นเทวสถาน
และต่อมาถูกดัดแปลงให้เป็นพุทธสถานโดย
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายแห่ง
อาณาจักรขอมซึ่งเป็นองค์เดียวกับที่โปรดให้สร้าง
ปราสาทเมืองสิงห์ขึ้น

สำหรับพุทธปรางค์ที่เป็นสถาปัตยกรรม
ของไทยอย่างแท้จริงนั้นจะนิยมสร้างให้มีรูปทรงที่
สูงชะลูดขึ้น ดูตัวอย่างได้จากพระปรางค์
วัดพุทธไสยวรรค์ หรือ วัดไชยวัฒนาราม ในจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา นอกจากรูปแบบสถาปัตยกรรม
นี้แล้ว จะเห็นได้ว่า การสร้างสถาปัตยกรรมไทยยังมี
วิวัฒนาการเป็นรูปแบบอื่น ๆ ที่แตกต่างกันออกไปอีก
ตามยุคสมัยและความนิยมในท้องถิ่นอีกมากมาย
ซึ่งจะไม่ขอกล่าวไว้อีกที่นี่

อาจกล่าวได้ว่า เจดีย์ หมายถึง สิ่งก่อสร้าง
ในพุทธศาสนาอันเกี่ยวแก่การเคารพบูชาซึ่งสร้าง
ขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ หรือ เพื่อประดิษฐานพระ
พุทธรูป หรือ เพื่อสร้างเป็นที่ระลึก เจดีย์เป็นคำที่
ป่งถึงลักษณะทรงกลมทรง ต้องมีคำขยายแบ่งออก
เป็น ๒ ประเภท คำขยายที่ให้ความหมายทางด้าน
ตำแหน่งที่ตั้ง หน้าที่ใช้งาน โดยมักบ่งถึงขนาด
ความสำคัญ เช่น เจดีย์ประธาน เจดีย์ราย ส่วนคำ
ขยายที่ให้ความหมายทางด้านรูปแบบ ได้แก่ เจดีย์
ทรงระฆัง เจดีย์ทรงปรางค์ เจดีย์ทรงปราสาท
 เป็นต้น วัตถุประสงค์ในการก่อสร้างเจดีย์ ได้แก่ คือ
คือนาถ และอัฐิเป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุด เจดีย์ที่ก่อ
ด้วยศิลาแลงและที่ก่อด้วยอิฐนี้การนาบปูน เจดีย์
บางแบบมีฉาบฉวยปูนปั้นประดับ ในสมัย
รัตนโกสินทร์นิยมประดับด้วยฉัตรระเบียงสี ทั้งนี้
การประดับฉลวยตามเจดีย์นั้นก็เพื่อให้เกิดความ
สวยงามและการสร้างเป็นพุทธบูชา ซึ่งแสดงให้เห็น
ถึงความนิยมที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย

โดยทั่วไปแล้วประกอบของเจดีย์
ประกอบด้วยสามส่วน คือ ส่วนล่างเรียกว่าฐาน

ตอนกลางเรียกว่าองค์เรือนธาตุ ตอนบนเรียกว่า
ยอด ตอนล่างหรือฐานคือส่วนที่รองรับ
องค์ประกอบอื่น มีรูปเขมต่าง ๆ กันและมีชื่อเรียก
เฉพาะเพื่อระบุลักษณะ หรือ เพื่อระบุหน้าที่ หรือ
ระบุตำแหน่งที่ฐานนั้นตั้งอยู่ ฐานมักใช้ในความ
หมายที่ไปถึงฐานเต็มรูปมีแผนผังรูปต่าง ๆ เช่น ศัง
กถม ที่เหลี่ยม แปลเป็กลม คอนกลมหรือองค์เรือน
ธเจมีหรือไม่มีห้องทวารก็ได้ ทำไว้เพื่อประดิษฐาน
สิ่งศักดิ์สิทธิ์อันควรแก่การเคารพบูชา เช่น พระ
พุทธรูป หรือ เจดีย์ขนาบคั่นบรรจุมุข จึงเรียกส่วน
นี้ว่ากรวยธาตุหรือธวาทครกส่วย เรือนธาตุที่มีห้อง
ทวารที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หากไม่มีก็
ประดิษฐานในตระนำ ตอนบนหรือยอดเจดีย์เป็น
ส่วนที่เรียวยาวแหลมถึงชำรุดหักได้เร็วกว่าส่วน
อื่น จึงมักพบกรณีเจดีย์ที่ชำรุด โดยเฉพาะส่วนยอด
ที่หักหายไปแล้ว หิ้งนี้ยังใช้เก็บการชำรุดในส่วน
อื่น ๆ

แหล่งโบราณคดีวัดปากน้ำ

วัดปากน้ำ ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ ๒ ตำบลบาง
ตลาด อำเภอบางตลาด จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่พิกัด
ละติจูด ๑๓ องศา ๔๔ ลิปดา ๓๐ พิลิปดาเหนือ
ลองจิจูด ๑๐๑ องศา ๑๕ ลิปดา ๕๐ พิลิปดาตะวันออก
ลักษณะภูมิประเทศ ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม
ซึ่งเป็นบริเวณโค้งตัว (mender) และเป็นส่วน
หนึ่งของคันกันดินธรรมชาติ (natural levee) ที่

ให้ดินบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเป็น
ดินตะกอนของแม่น้ำ (alluvial deposit) ทั้ลพเม
ทั้ลถม พื้นที่โดยรอบเป็นพื้นที่ราบทำการเกษตร
งัดกับพื้นที่ป่าโปร่ง พื้นที่อยู่อาศัยมีอยู่หนาแน่น
บริเวณริมฝั่งแม่น้ำ สภาพพื้นที่บริเวณวัดปากน้ำ
เป็นบริเวณปากคลองท่าลาดคั่นกับแม่น้ำบางปะกง

หลักฐานทางโบราณคดี ภายในวัดมี
มณฑปหลังคาทรงปราสาทซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ มี
ยอดเดียว ตัวอาคารเป็นทางสี่เหลี่ยมมีทางเข้าทาง
ด้านหน้าคือประตูแบบอยุธยา - วัดนโกสินทร์ และมี
เจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ๒ องค์ องค์แรกถูก
ต้นไม้โพธิ์ปกคลุมมองไม่เห็นรูปร่าง อีกองค์หนึ่งเป็น
เจดีย์เหลี่ยมฐานเป็นชั้น ๆ ทรงระฆังย่อมุมไม้สิบ
สองมีบัวปากกระพริ ในคูขี้ข้าวธารามีเครื่องถ้วย
เคลือบสีในตู้ หิ้งประติมากรรมปูนปั้น เครื่องถ้วย
กรรม และสิ่งใด

ประวัติความสำคัญ วัดปากน้ำสร้างเมื่อใด
ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด สันนิษฐานว่าเป็นวัด
มากกว่า ๕๐๐ ปีมาแล้ว เจดีย์นอกเคอ์ของขวบน้ำ
แจ้งว่า ปากน้ำใช้ได้ (แปลว่า ปลาตะเพียน) เป็นบริเวณ
ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตั้งทัพสู้กับ
พม่า ในครั้งนั้นพม่าแตกกองทัพให้ทัพไทยและทัพ
เรือมประมาณ ๒,๐๐๐ คน (จบกันเมื่อวันจันทร์
ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีจอ พ.ศ.๒๓๐๕) ทรงสร้าง
เจดีย์ไว้เป็นอนุสรณ์ ปัจจุบันเจดีย์ดังกล่าวถูกล้ำ
เขาพังลงน้ำไปหมดแล้ว เนื่องจากตั้งอยู่บริเวณ
ทุ่งน้ำ

หลักฐานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับอาณาจักรขอม เพื่อการรู้ชาติของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

จากหลักฐานประวัติศาสตร์ระบุว่า กองทัพพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลาสามปี และส่งกองทหารเที่ยวปล้นสะดม เช่นฆ่าประชาชนตามนิคมตามรายรอบอยุธยา ส่วนทหารในกองทัพรักษากรุงศรีอยุธยาต่างก็อดรอกำลังอดมาก ประกอบกับพม่าโหมกำลังเข้ามามีกำลังกวาดประชิดกำแพงเมืองด้านหัวรถธรรมาสน์กำแพงพระนครนั้นผู้คนก็หาวันไหนเกรงกลัวกองทัพพม่า นอกจากนั้นพระราชพงศาวดาร (กรมศิลปากร, ๒๕/๒๕๔, หน้า ๒) ยังบันทึกเหตุการณ์ต่อไปนี้ต่าง ๆ ได้ด้วย (เช่น

“สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น
พระวันเดวราชัน ๕ ตัว เดือน
ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๒๔ (พ.ศ. ๒๓๐๕)
ก่อนขึ้นกรุงเพียง ๒ - ๓ เดือน
คูเมืองวันอังคารขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๔
ตรงกับวันสงกรานต์ คือ วันเนา
เปลี่ยนปีเป็นปีจอ นพศก จ.ศ. ๑๑๒๕
ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๐๖) เกิดไฟไหม้
บ้านเรือนในกำแพงเมือง จึงมี
ทำทนายตามคิดไปยังฉะบับข้าง
คลองข้ามเปลือก ข้ามป่าผ่าน
ใหม่วัดช้างค้ำไปหลายวัด เรม
วัดพระบูรณะ วัดพระศรีมหาธาตุ
เป็นต้น พระยาแสนเพงเพชร
(พระเจ้าตากสิน) ตั้งค่ายอยู่ที่วัดพิชัย

ได้ปรึกษากันระหว่งนายทัพ
นายกองค่ายวัดพิชัย เห็นว่าบ้านเมือง
คงจะรักษาไว้ไม่ได้แล้ว จึงคบคิด
กันตั้งพวกกองทัพพม่าหนีออกไป
ทางภาคตะวันออกจะดีกว่า จึง
รวบรวมสมัครพรรคพวกอพยพทหาร
ได้ประมาณพันหนึ่ง เก็บรวบรวม
สรรพาวุธ พร้อมกับนายทหารผู้ใหญ่
คือ พระเชษฐาธิราช พระพรหมมุนี
หลวงพิชัยอาสา หลวงราชเสน่หา
ขุนอภัยภักดี รวมเป็น ๕ นาย ด้วย
ขุนหมื่นผู้มียศอีกจำนวนหนึ่ง
พระยาแสนเพงเพชรจึงค่ายวัดพิชัย
ไปทางบ้านหันตรา (ทุ่งหันตรา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) ตอน
เวลาตอบค่ำ วันเสาร์ ขึ้น ๔ ค่ำ
เดือนปีจอ อัฐศกนั้นเอง กลางหัว
หมื่นภักดีคิดมาจนมาถึง
บ้านข้ามมา บ้านข้ามบ้านคิต
คือผู้กันบริเวณนั้นจนถึงเที่ยงคืน
กองทัพพม่าถอยไป วันรุ่งขึ้นคืนทัพ
ไปยังบ้านโพธิ์สังหาร กองทัพพม่ามา
มาตีอีก ครั้งนี้คือผู้กันเป็นสามารด
เสียกำลังพลไปมากทั้งสองฝ่าย
กองทัพพม่าถอยไปเก็บ
สัตว์รวบรวมได้จำนวนหนึ่งจึงถอยไป

หยุดพักแรมอยู่บ้านทวารนบก
ในครั้งนั้นกองทัพระยาภิรมย์
ชาวเมืองอาหาร แต่กองทัพระยา
ความติดขัด ๆ ไป กองทัพระยา
ภิรมย์ (พระเจ้าตากสิน) ผู้
ทรงอภัยโทษ ทบเกล้าทูลกระหม่อม
ไปบ้าง แต่ทว่ากระจัดกระจายไปบ้าง
พอตรวจติดตามติดอยู่กับแม่ทัพ
กองเล็กไม่มากนัก หวังจะชิงหา
เข้าเมืองราชธานี เช่น เมือง
ตะนาวสี เมืองประจันบุรี ซึ่ง
มีเสบียงอาหารสมบูรณ์อยู่ใน
สภาพกระจัดกระจายไป เพราะ
ตนเองนั้นถึงค่ายหนีออกมาขณะที่
กรุงศรีอยุธยายังไม่แตก จึงเกรงว่า
จะไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าเมือง
อีกประการหนึ่งพระยาภิรมย์
คงจะทราบดีว่าเจ้าเมืองเหล่านั้น
ย่อมมีความกลัวข้าพเจ้าด้วยไม่ได้
เพราะทรงแสดงออกจะกล่าวหา
ว่าเอาใจออกหากจากเราจะมี ฉะนั้น
กองกำลังของพระยาภิรมย์ซึ่ง
หลบซ่อนอยู่ตามชนบท ทางวัด
หรือที่วัดที่เป็น ชุมชนชนบทย่อม
ในครั้งนั้นกองกำลังพระยา
ภิรมย์เดินทางไปถึง
เมืองนครนายก ทบกับขุนชำนาญ
ไพร่พล และนายกองเจ้าเมือง

นครนายก ขุนชำนาญไพร่พล
และนายกองทูลเกล้าทูลกระหม่อม
จึงได้ส่งอพยพมาขึ้น มีเสบียงอาหาร
และได้ช้างพลาย ห้างถึง ๕ เชือก
อาจะกล่าวได้ว่า จุดเริ่มต้นใน
การเคลื่อนย้ายกำลังหัวเมือง
ภาคตะวันออกเริ่มต้นจากกองกำลัง
ของขุนชำนาญไพร่พล
อย่างไรก็ตาม พระยาภิรมย์
ยังไม่กล้าที่จะขอความร่วมมือ
จากเจ้าเมืองนครนายกและ
เจ้าเมืองประจันบุรี แต่คงให้เห็นว่า
สถานการณ์ของกองกำลังของ
พระยาภิรมย์ยังไม่เข้มแข็ง
พอที่จะเข้าเมืองเหล่านั้นขอ
สนับสนุนของเจ้าด้วยโดยง่าย จึงหา
กองกำลังเดิมทางมาเข้าหัวเมือง
ราชธานี เพื่อรวมกำลังก่อน
เมื่อพบที่ ครั้นถึง บ้านก
(แขวงเมืองนครนายก) พระยา
ภิรมย์ก็ส่งคนไปเจรจากับ
ขุนหมื่นพันทนายบ้านก แต่
ขุนหมื่นพันทนายเหล่านั้นก็หา
ยอมจำนนไม่ เกรงกลัวกำลังค่าย
จะสู้รบ เพราะว่าเขากลัวภัยอันตราย
ถึงสามครั้งสามคราด้วยกัน ในที่สุด
พระยาภิรมย์จึงนำหน้า
ทหารมา ๒๐ นาย เข้าโจมตีบ้านก

ตีห้าพอค่ำยได้ ชาวบ้านมดกค้นไม้
เป็นธำ เก็บได้ข้างวังและสบิง
อรหารจำนวนมาก เดินทางมา
ประทับแรมที่บ้านหนองไม้ซุ่ม
เดินทางค่อยอีกสองวันมาถึง
บ้านมพริ่ง (สันนิษฐานว่าเป็น
สัณเขตบ้านนาโงอขุบัน) แขวงเมือง
นครนายก ประทับแรมอยู่ที่นาหนึ่ง
วันรุ่งขึ้นเดินทางไปอิงแม่น้ำข้าม
ไปพักตระวันออกอีกหนึ่งวัน ถึง
บ้านกมจะ ครั้นเมืองปราจีนบุรี
เดินทางข้ามทุ่งไปจนเวลาพอค่ำ
หยุดพักหาอาหารและพักคอย
กองทหารของพระเจ้าเชียงใหม่ แต่
ไม่ทันกองทหารของพระเจ้าเชียงใหม่
จึงข้ามให้หลวงพระบางขึ้นนำ
ตามหากองทัพพระเจ้าเชียงใหม่
ส่วนกองทัพพระยาแก้วมงคล
คอยอยู่ถึง ๓ วัน ครั้นถึงวันอังคาร
ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีจอ ๕๕๓
กองทัพพระเจ้าเชียงใหม่จึงตาม
มาทัน พระยาแก้วมงคลพาไพร่
พระเจ้าเชียงใหม่ที่ก่อกองขึ้น
เดินทางหักข้าม หวังจะเอาใจออกห่าง
จึงส่งโทษโทษหนึ่ง ๓๐ ปี แล้ว
ให้ประหารชีวิต แต่คนพาพร
ทั้งปวงได้ขอชีวิตไว้ แม้ทัพพม่า
ทราบข่าวกองทัพก็ยังไม่ได้อำนาจ

ทัพพระยาแก้วมงคลพาไพร่
คอยหวังไว้ จึงได้ส่งกองทัพมา
ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำเจ้าโล้ (หรือ
ปากน้ำโงอ) แขวงเมืองตะเข็บ
และได้ส่งกองทัพเรือมาตาม
ลำน้ำที่ปากน้ำเจ้าโล้ด้วย ค่าย
พม่าที่ปากน้ำเจ้าโล้ได้ส่ง
กองธำครระเวนสองคน
กองทัพของพระยาแก้วมงคล
ครั้นถึงวันอังคาร ขึ้น ๑๔ ค่ำ
เดือน ๖ ปีจอ ๕๕๓ กองทัพพระยา
แก้วมงคลเห็นกองทัพพม่าที่
ค่ายปากน้ำเจ้าโล้ยกความมาคิด
จึงพูดกันแก่ไพร่พลทั้งปวง
ให้กองเสบียงถนัดขึ้นหาบกลน
ข้ามแม่น้ำไปก่อน ครั้นกองทัพพม่า
เข้ามาใกล้เดินเรือรบนาค
ลงแม่น้ำประมาณหกขีดเส้น
จึงให้ยิงปืนใหญ่ขึ้นระดมไป
ยังกองทหารพม่า แม้ว่ากองทหาร
พม่าจะควาน้ำหนุ่หนึ่งคันมา
ก็ยังไม่ยิงปืนใหญ่ขึ้นระดมไป
ทหารพม่าล้มตายจำนวนมาก
หนีกลับไป เหล่าทหารพม่าใน
กองทัพพระยาแก้วมงคลต่าง
โห่ร้อง ดีใจ ดีใจอย่างกับ
ได้ความแก่ทหารพม่าล้มตาย
จำนวนมาก หลังจากนั้นสืบเรียน

เดินทัพต่อไป

ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๔๔ ภาค ๖๕ -
๖๖ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๔, หน้า ๖ - ๗) มีความว่า

๑๓

"...ณ วัน ๒ ๑ ๒ ค่ำ ให้ยกพลทหาร
เข้าไปเป็นป่าหุตุประพัตย์ขึ้นนัก
หนองน้ำ พงศาหาหารเสร็จแล้ว
ครั้นเวลาบ่ายประมาณ ๔ โมง
ท้าวไฉนทรงเห็นคนซึ่งมีมือขาวอยู่นั้น
จึงหนีมาตามทางครั้นได้ทอด
พระเนตรเห็นจึงให้นายบุญมีขึ้นนำ
ให้สวนทางลงไปประมาณ ๒๐๐
เส้น ทรงกองทัพรบยกขึ้นมาทาง
ปากน้ำไฉนได้ จึงทัพบกหัวเรือมา
ขึ้นที่ท่าข้าม ครั้นถึงหนองทิว
เสียงฆ้องกลองร่วนเป็นพรมันคองด้วย
กลองับมากรบชุดตามที่ได้เห็นมา
ทูลประกรว จึงรับสั่งให้พดพหระ
ตั้งปืนคันใหญ่หน้าค่ายอยู่ ๒ ข้าง
ทางเข้าให้คนหาบธำนิงกรไว้ก่อน
แต่พระองค์กับทหารประมาณ ๓๐๐
คนเศษ ถอยรับท้าว ครั้นเวลาบ่าย ๔
โมงเศษ ท้าวยกกองทัพนมาตั้ง จึงเสด็จ
นำหน้าพลทหารด้วย ทอดขวานบุญ
ไพบรณท์ พระเชียงเงิน นายบุญมี
นายทองดี นายแสง นำทหารยกออก
มารับล้นพม่า ปืนใหญ่ปล่อยซึ่งตั้ง

เอาไว้ประมาณ ๖ - ๗ เส้น พม่ายกทัพร
เริ่มรื้อขม่านเกาะในคองเขม ครั้น
เข้ามาใกล้ได้ยิงธนูกระดมยิงปืน
ใหญ่ปล่อยพร้อมกันถูกท้าวล้มตาย
เป็นอันมาก ท้าวที่หนีอยู่อยู่นั้น
ถูกหล่นกันเข้ามาอีก ถึงล้นไฉน
เข้ามา จึงปืนใหญ่ปล่อยถูกท้าวล้มตาย
กันด้วยเป็นจำนวนมาก พม่าหล่นเข้า
มาอีกทหารพระเจ้าตากวางปืนดับ
จำนวน ๓ ครั้ง ท้าวแตกกระเจายไป
จึงรับสั่งให้ทหารให้ร้องตีฆ้อง
ด้วย ท้าวแตกจะคุมกันไว้ได้"

การรบของกองทัพพระเจ้าตากมีชัยชนะ
พม่าทุกครั้ง จนสามารถรวบรวมกำลังผู้คนจนเป็น
กองทัพใหญ่ และพระยาตากทรงพระโอษฐ์ประกาศ
ตนเป็นเจ้าตาก และทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าตากสิน
ในเวลาต่อมา

แม้ว่าหลักฐานประวัติศาสตร์จะไม่ได้ระบุ
ไว้แน่ชัดว่ามีการสร้างเจดีย์วัดปากน้ำเพื่อเป็นที่
ระลึกถึงเมื่อคราวที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ได้สู้รบกับพม่า ประวัติศาสตร์บอกเล่าก็ได้สรุป
ความเชื่อเล่าสืบต่อกันมาว่ามีการสร้างเจดีย์เป็นที่
ระลึกเมื่อคราวที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้
สู้รบกับพม่า ประวัติศาสตร์ตากค่ายของเล่าไม่ได้
กำหนดช่วงเวลาไว้แน่นอนว่ามีการสร้างเจดีย์ไว้
เมื่อไร ผู้ได้รับลิขสิทธิ์ในการสร้างเจดีย์ ลักษณะ
สถาปัตยกรรมเป็นอย่างไร แต่ชาวบ้านเล่าสืบต่อ

กันมาว่ามีการสร้างเจดีย์ที่วัดปากน้ำเพื่อเป็นที่ระลึกในการสู้รบจริง

หลักฐานประวัติศาสตร์นอกตำราเกี่ยวกับเจดีย์วัดปากน้ำ

จากการค้นภาพต้นชาวบ้านเผ่าตึงเหตุการณ์และสภาพของเจดีย์วัดปากน้ำที่หักลง เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๘๔ ส่วนใหญ่เข้าใจตรงกันว่าพังแล้วและยังเข้าคูอยู่ สภาพอากาศปกติไม่มีเมฆหรือฝนตก เจดีย์ได้หักลงไปแล้ว สภาพเจดีย์ที่เห็นนั้น ยอดเจดีย์หักไปแล้ว เจดีย์มีลักษณะเชิงตะแกงยังไม่ล้มทันที ชาวบ้านเห็นอิฐที่ซัดร่วงเจดีย์เป็นอิฐหนา ลักษณะก้อนสี่เหลี่ยม สำหรับเจดีย์นี้ชาวบ้านพบเห็นมาก่อนแล้วว่า เป็นเจดีย์ทรงระฆังทึบที่ไม่มีลวดลายฐานมีกวางกว้างไม่มาก ประมาณ ๒ - ๓ วา และนี่หลักฐานกลุ่มฐานเจดีย์ ฐานเจดีย์ที่หักพังลงนี้ ตั้งอยู่ระดับที่ต่ำกว่าที่ตั้งฐานเจดีย์ที่สร้างขึ้นมาใหม่ประมาณ ๔ วา เดิมชาวบ้านเรียกว่า เจดีย์ชนหล่น หรือ พระปรางค์หล่น เพราะเจดีย์ตั้งอยู่บริเวณที่ติดปากน้ำ ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจึงใช้การเรียกชื่อว่า พระปรางค์ หรือ เจดีย์พระเจ้าตากสิน หรือ เจดีย์วัดปากน้ำในความหมายเดียวกัน ในขณะที่เก็บข้อมูลภาคสนามนั้นชาวบ้านจะเรียกว่า พระปรางค์มีเรือม้าเทก เพราะมีเรือม้าเทกผูกอ่าวไว้ ปัจจุบันเรือม้าเทกนั้นยังคงเก็บรักษาไว้ที่วัดปากน้ำ เป็นเรือที่เก่าด้วยไม้ตะเคียนโดยซุงจากไม้ตะเคียนทั้งต้น ซึ่งสามารถสรุปลักษณะเจดีย์จากตามกับข้อมูลประวัติศาสตร์

จากคำบอกเล่าภาคสนามระหว่างภาคเรียนที่ ๑ / ๒๕๔๓ ได้ดังนี้

๑. เจดีย์ล้มลงเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เวลาเช้าตรู่ประมาณ ๖ - ๗ นาฬิกา สภาพเจดีย์ที่ล้มลงนั้นเชิงตะแกงอยู่แล้ว ยอดเจดีย์หักกลุ่มตัวอย่างไม่เห็นยอดเจดีย์ที่หักลงมานั้น

๒. บริเวณโดยรอบฐานเจดีย์มีหญ้าปกคลุมรกร้างขาดการดูแล จึงไม่เห็นฐานเจดีย์ชัดเจน แต่ที่ประมาณได้ว่าฐานเจดีย์เป็นรูปเหลี่ยม มีชาวบ้านจำนวนหนึ่ง คือ นางนกแก้ว สมิงทอง นางจีน บุญช่วย และนางจ้อย พรหมมาล ปีนขึ้นวันปีนฐานที่หล่นบน นายเจดีย์ สมสกุล ปีนขึ้นว่ามีเศษอิฐเป็นไม้ได้เห็นมีเจดีย์ถูกน้ำกัดเซาะพังทลายลงแล้ว

๓. อิฐตัวอย่างที่ได้จากทั่วเก็บข้อมูลภาคสนามนั้น ได้มาจากนายบุญสม วารีรักษ์ และนางตะอู เจดีย์เคย เป็นอิฐแดง กลุ่มตัวอย่างตอบว่า มีปูนฉาบก่อนอิฐและเจดีย์ด้วย

๔. กลุ่มตัวอย่างตอบว่าเจดีย์มีแกนไม้ นายเจดีย์ ดมอดุดได้ชี้ให้ดูแกนไม้ที่ทำหน้าวัดปากน้ำว่า เป็นเสาเจดีย์ เป็นแกนไม้ที่แกะสลักขึ้นชนิดกลม ปัจจุบันแกนถูกหักไปแล้ว ๓ คอก ความยาวของไม้แกนเจดีย์ขณะนั้นยาว ๘ คอก เป้าแกน (เช่นเดียวกับเจดีย์สมัยอยุธยาตอนปลายองค์อื่น ในวัดต่าง ๆ ทั่ววัด ในเขตภาคตะวันออก ที่พบว่าแกนเจดีย์ทำด้วยไม้ทั้งต้น เช่น เจดีย์วัดราชบพิธสังฆะระยอง ซึ่งเป็นข้อสรุปที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม)

๕. สำหรับความสูงของเจดีย์นั้น กลุ่ม

ตัวอย่าง ๖ คน ตอบสอดคล้องกันว่าเจดีย์มีความสูง ๖ เมตร หรือ ๓ วาเศษ และกลุ่มตัวอย่างคนอื่นในแต่ ละ ๓ คน ให้คำตอบไม่สอดคล้องกันว่าเจดีย์มีความ สูง ๓ วาเศษบ้าง, ๔ วาเศษบ้าง, ๕ วาเศษบ้าง และ สูง ๙ วาเศษบ้าง ไม่สอดคล้องกัน เมื่อให้เปรียบเทียบ ความสูงของเจดีย์กับความสูงของสิ่งต่าง ๆ บริเวณรอบข้าง นายเอกท์ ชนชกุล ได้เปรียบเทียบ เจดีย์วัดปากน้ำว่าสูงราวยอดคันธาด เปรียบเทียบกับคันมะพร้าว* นอกจากนี้ยังตอบว่า รูปทรงเจดีย์ เป็นแบบทรงระฆังไม่มีฉัตรยอด ตามแบบเจดีย์วัด สุวรรณาวาส วัดพิกุลทองไชย อยุธยา และวัด หนองหญ้า เมืองศรีสะเกษด้วย และยังตอบว่า ฐานเจดีย์ เป็นแบบวัดเขาเหยี่ยวราชบุรี

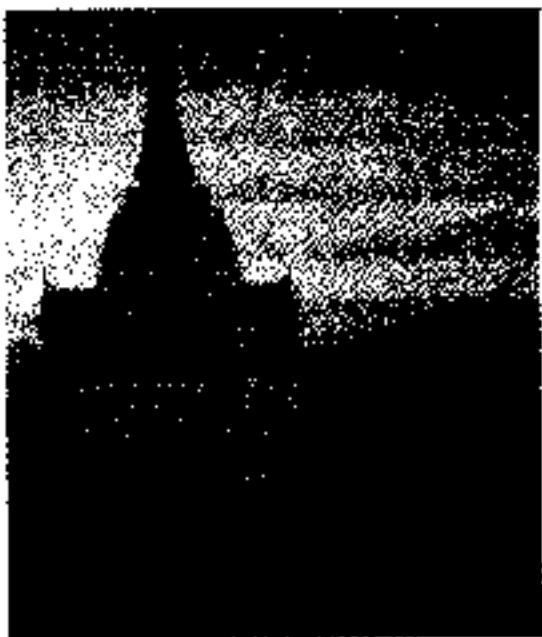
สำหรับเจดีย์องค์ใหม่ที่ตั้งสร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕ และแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๒ นั้น กระทรวง มหาดไทยเป็นเจ้าของโครงการ โดยการดำเนินการ ของนายชอธ วนภูติ อดีตปลัดกระทรวงมหาดไทย นายวิสูตร ศรีสุนทร นายกเทศมนตรีตำบลบางค้อ และมีช่างโรมันคาทอลิก จันทบุรี เป็นผู้อนุญาตให้ ใช้ที่ดินในการก่อสร้าง เป็นที่ดินจำนวน ๒ ไร่ ๒ งาน ๓๙ ๔/๑๐ ตารางวา ลักษณะเจดีย์ที่ก่อสร้าง เป็นแบบเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ ที่อยุธยา มี มุข (และมีความสูงมากกว่าเจดีย์องค์เดิมที่สูงน้ำท่วม ทอดลง ตำแหน่งของเจดีย์องค์ใหม่นี้ตั้งอยู่บริเวณ ใกล้เคียงกับเจดีย์องค์เดิม

* คือเป็นการชี้แจงถึงความสูง จากแบบของนายวิสูตร ได้ให้คำตอบว่า ๒ วาเศษโดยยกยกเอกท์ ชนชกุล คือ ความสูง ประมาณคันธาด หรือ คันมะพร้าว ปากว่า นายเอกท์ตอบว่า สูงประมาณยอดคันธาด

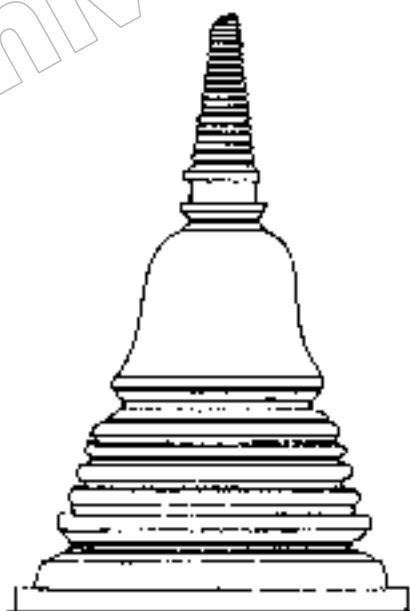
ภาพที่ ๑ เรขียวัดปากน้ำองคบุรีจันทบุรี

เจดีย์วัดปากน้ำของกรุงเทพฯ

เจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์แบบเจดีย์วัดปากน้ำ

รูปแบบต้นนิมิตฐานเจดีย์วัดปากน้ำจากคำบอกเล่า

ภาพที่ ๒ รูปแบบต้นนิมิตฐานของเจดีย์วัดปากน้ำจากประวัติคำบอกเล่า

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านทำให้ทราบว่า
เจดีย์วัดปากน้ำมีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมมีได้ยอด
ไว้เป็นเสาเข็ม คอนกลางหรือองค์เรือนธาตุไม่มี
ห้องอุโมงเป็นทรงกลมหรือทรงระฆัง จากการ
ค้นพบผนังกลุ่มหัวอย่างตอบว่า น่าจะมีพระ
พุทธรูปบรรจุไว้แต่ก็ไม่มั่นใจ คอนบนหรือยอด
เจดีย์เป็นส่วนที่เรียวยาวปลายแหลมจึงพังรุดหักได้ง่าย
กว่าส่วนอื่น กลุ่มหัวอย่างตอบว่า ส่วนยอดเจดีย์ซึ่ง
ทำจากไม้ตะเคียนหักโอดเนออยู่ก่อนแล้ว เนื่องจาก
ไม่มีการดูแล และถูกทิ้งร้างอยู่ในลงหญ้า

ข้อมูลทั้งกล่าวสามารถสร้างรูป
สันนิษฐานของเจดีย์วัดปากน้ำโดยอาศัยรูปแบบ
เจดีย์วัดสุวรรณาวาส จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่ง
ผู้ให้ข้อมูลตอบตรงกันเป็นส่วนใหญ่ และสามารถ
ยืนยันถึงรูปแบบขององค์ระฆังและยอดเจดีย์ว่ามี
รูปแบบใกล้เคียงกับเจดีย์วัดสุวรรณาวาส ส่วนฐาน
ล้านช้างไม่สามารถระบุได้แน่ชัดเนื่องจากมีหญ้า
ขึ้นคลุม ประกอบกับเจดีย์อยู่ในสภาพชำรุดมีอิฐ
หลุดร่วง

ในที่นี้สันนิษฐานในเบื้องต้นว่าเจดีย์มีรูปแบบ
โดยสังเขปดังนี้ คือ ฐานสี่เหลี่ยมมีรูปแบบไม่แน่
ชัด ส่วนองค์ระฆังกลมตัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์รองรับ
ส่วนยอดชั้นได้แก่ก้านฉัตรและปล้องโกลนตาม
ลำดับ เจดีย์วัดสุวรรณาวาสสององค์มีรูปแบบคล้าย
เจดีย์ทรงระฆังแบบสุโขทัย กำหนดอายุอยู่ในสมัย
อยุธยาตอนกลาง ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดี
ที่ ๒ เป็นต้นมา ในช่วงก่อนหน้านั้น พระราชบิดา
(สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) เดิมชื่อน้ำไปจัดการ
บ้านเมืองทางเหนือโดยประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก

หลายปี หลังจากนั้นอีก ๒ รัชกาล คือ ในรัชกาล
ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ราชโอรสอันเกิดแต่
พระมหาลิขิตซึ่งเป็นเจ้าชายฝ่ายเหนือ โปรดเกล้าฯ ให้
สร้างพระธาตุใหญ่ ๒ องค์ มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรง
ระฆังคล้ายแบบสุโขทัย เพื่อบรรจุพระบรม
ธาตุวิจิตร และบรรจุอัฐิของพระราชบิดาและพระ
เชษฐา (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓) เจดีย์ดัง
กล่าวมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์วัดสุวรรณาวาส
ต่างกันที่มีมุขยื่นออกมา

หากเจดีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินที่วัด
ปากน้ำเป็นเหมือนดังในภาพถ่ายเห็นซึ่งมีเค้าโครง
มาจากเจดีย์วัดสุวรรณาวาสแบบที่แตกต่างไปจาก
เจดีย์ในสมัยเดียวกัน ซึ่งอยู่ในช่วงอยุธยาตอน
ปลายก็นับเป็นเรื่องที่น่าสนใจเนื่องจากมีขุดพบ
คอนปอดถึงพันวัดในโกธินทร์นิมิตสร้างเจดีย์ทรง
กระโจมและมีฐานสิงห์

เมื่อนำข้อมูลมาประมวลผู้ศึกษาขอ
เสนอรูปแบบเจดีย์ที่ควรจะเป็น ซึ่งมีอายุใกล้เคียง
กับช่วงเวลาดังกล่าวอีก ๒ องค์ คือ

๑. เจดีย์วัดแจ้งฟ้า ซึ่งมีฐานชั้นต่างเป็นรูป
สี่เหลี่ยมรองรับฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมแบบฐานสิงห์
ซ้อนกัน ๓ ชุด คือฐานไปเป็นบัวกลุ่มรองรับบัวปาก
ระฆัง และองค์ระฆังทรงกระโถน ซึ่งหัวองค์ระฆัง
และส่วนยอดบนจะต่างจากเจดีย์วัดสุวรรณาวาส
อยู่บ้าง แต่วัดนี้มีประวัติที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระ
เจ้าตากสิน ในช่วงที่เป็นเจ้าวัดด้านซีกขวาเป็น
เจ้ามือปอนหัว ถูกทำโทษนำมามัดมือข้อมพันไค
ทำน้ำ ทำประจานให้เชิดหาบ ตั้งแต่หลบกำน้ำขึ้น
พระอาจารย์ทองดีไปสวดมนต์จนขึ้นเค็กขายดิน

ฝึกจนได้ให้พระสงฆ์ช่วยกันพูดให้ฟังหา ถิพเบเด็ก
ชายดินอยู่ริมตลิ่ง มีอัยยูกมิลลิตกับบันได แต่
บันไดหลุดตอนขึ้นมาได้เป็นที่ยึดจรรย พระช่วย
กันแก้มัด แล้วต่อกลับมาว่าป็นเรื่องน่าอัศจรรย์

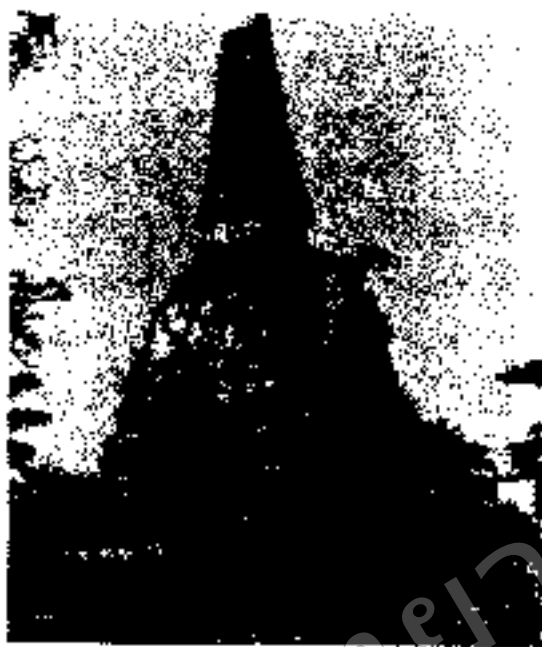
๒๐. เจดีย์ทรงเครื่องวัดมหาธาตุยุรยา ซึ่ง
อยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่
๒๓ ซึ่งมีฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมซ้อนกัน ๓ ชั้น ถัดขึ้น
ไปเป็นฐานบัวหงายเหลี่ยมย่อมุมรองรับบัวกลุ่ม
ซึ่งเป็นบัวปากกระหังรองรับองค์ระฆังกลอน ถัดขึ้น
ไปเป็นบัวบัวเหลี่ยมย่อมุม รองรับกันฉัตรและ
ปล้องไฉน ส่วนยอดหักหายไป

หากจะพิจารณารายละเอียดในส่วนยอด
เจดีย์จะเห็นว่าเจดีย์ทรงเครื่องวัดมหาธาตุ ยุรยา
จะมีส่วนคล้ายกับเจดีย์วัดสุวรรณาวาสมากกว่า
อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาเห็นว่า รายงานการศึกษารูป
แบบของเจดีย์วัดปากน้ำอาจมีการเปลี่ยนแปลงทั้ง
ที่มีขึ้นอยู่กันข้อมูลที่จะมาสนับสนุนในอนาคต

บทสรุป

การศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าเกี่ยวกับ
เจดีย์วัดปากน้ำ ตำบลบางตลาด อันทอบางคำ
จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า ชาวบ้านเคยได้อินคำ
บอกเล่าว่า เป็นเจดีย์หรือพระปรางค์ที่สร้างในสมัย
ที่พระเจ้าตากสินมหาราชพำนัก เมืองฉะเชิงเทรา
หรือเจดีย์ตั้งอยู่บริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่าแหวน ซึ่ง

ตั้งชื่อเรียกความกันว่าเป็นแหวนพระปรางค์หรือ
เจดีย์แหวนพระปรางค์ บริเวณแหวนหรือมี
ลักษณะทางภูมิศาสตร์ว่าเป็นโค้งคโวลเป็นช่วง
หนึ่งของกันกันดินธรรมชาติหรือเป็นบริเวณทุ่งน้ำ
เจดีย์จึงถูกน้ำกัดเซาะพังในช่วงสงครามโลกครั้งที่
สอง จากการสัมภาษณ์กลุ่มชาวบ้านที่อพยพหนีเจดีย์
องค์เดิมและอิฐที่ชาวบ้านเก็บรักษาไว้ก็ขามวด
สรุปได้ว่า เป็นเจดีย์ที่สร้างสมัยอยุธยา ตอนปลาย
ต่อช่วงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ได้มีการสร้างเจดีย์
องค์ใหม่มีลักษณะแตกต่างจากเจดีย์องค์เดิม คือ
เจดีย์องค์ใหม่มีความสูงกว่าเจดีย์องค์เดิม
สถาปัตยกรรมเจดีย์องค์ใหม่จากประวัติศาสตร์
บอกเล่าแตกต่างกับเจดีย์องค์เดิม แสดงผลการ
ศึกษาค้นคว้ากับสถาปัตยกรรมเจดีย์วัดปากน้ำที่
สร้างใหม่ในปัจจุบัน ผู้ศึกษาจึงเกริ่นเสนอแนะความ
เห็นในรายงานการวิจัยครั้งนี้คือน่าจะมีการจัดทำ
สื่อแสดงความคิดเห็น หรือ ป้ายประกาศแสดงข้อ
ความที่เป็นผลการศึกษาวิจัย แสดงความแตกต่าง
ของสถาปัตยกรรมที่เกิดจากความเข้าใจที่แตกต่างกัน
ระหว่างประวัติศาสตร์บอกเล่าและการก่อสร้าง
สถาปัตยกรรมใหม่จากภาครัฐซึ่งขาดความน่า
เชื่อถือบอกเล่าของภูมิปัญญาพื้นบ้านในการ
ปฏิบัติงาน ทำให้ข้อเท็จจริงออกจากความรู้ของภูมิ
ปัญญาพื้นบ้านถูกบิดเบือน ทำให้เกิดช่องว่าง
ระหว่างภาครัฐและท้องถิ่นโดยเฉพาะภูมิปัญญา
พื้นบ้าน

เจดีย์วัดสุวรรณาราม

เจดีย์วัดเทพธิดาไชย สุพรรณ

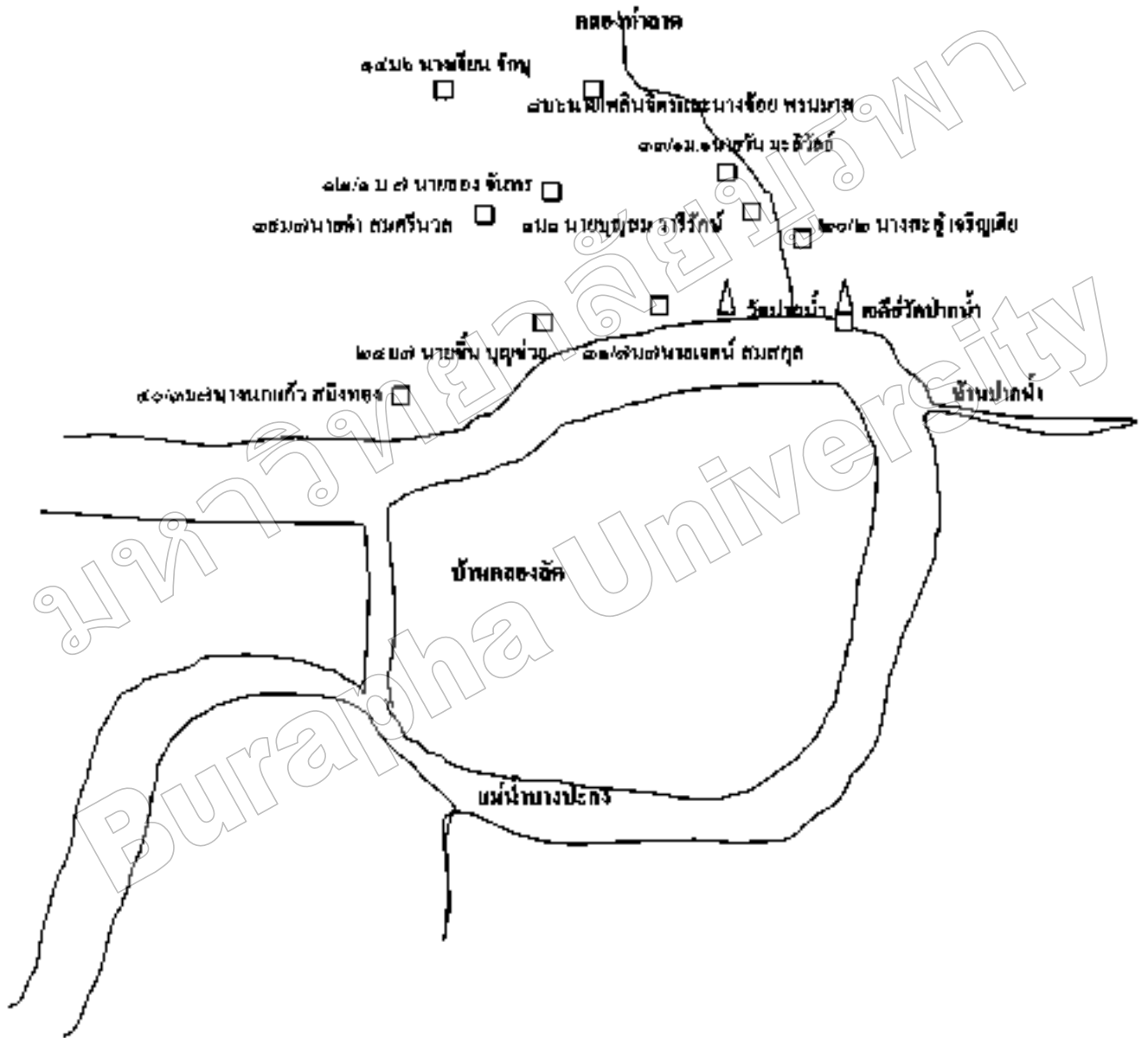
เจดีย์วัดนางพญา ศรีวิชัย

เจดีย์วัดเขาเหล็ก ราชบุรี

ภาคผนวกแผนที่

แผนที่แสดงที่ตั้งบ้านกลุ่มตัวอย่างให้สัมภาษณ์

แหล่งอ้างอิงบุคคล

กำ ศมศรีนวล (นาย). อายุ ๘๔ ปี. ๓๘ ม. ๑๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
ชัย พรหมมาต (นาง). อายุ ๘๓ ปี. ๘ ม. ๖๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
เชษฐ์ สมบุญ (นาย). อายุ ๘๖ ปี. ๓๑/๑ ม. ๖๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
เขียน ชักนุ (นาง). อายุ ๘๐ ปี. ๑๔ ม. ๖๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
จีน บุญช่วย (นาง). อายุ ๘๒ ปี. ๒๔ ม. ๑๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
นกแก้ว สมิงทอง (นาง). อายุ ๘๐ ปี. ๕๐/๓ ม. ๑๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
เพ็ญจิต พรหมมาต (นาย). อายุ ๖๑ ปี. ๘ ม. ๖๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
บุญสม วารักษ์ (นาย). อายุ ๖๓ ปี. ๑ ม. ๑๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
ประเสริฐ ธรรมมาต (นาย). อายุ ๖๘ ปี. ๕๕/๑๑ ม. ๑๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
ดอง ชัยพร (นาย). อายุ ๖๕ ปี. ๑๒/๑๑ ม. ๑๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
ละเอียด พรหมมาต (นาง). อายุ ๖๒ ปี. ๓๕/๑๐ ม. ๑๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
วัน มะลิวัลย์ (นาย). อายุ ๘๘ ปี. ๓๓/๑๑ ม. ๑๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา
ตะอู๋ เขียวเตี้ย (นาง). อายุ ๘๗ ปี. ๒๐/๒๓ ม. ๑๓. ปากน้ำ อ.บางกั้ว จ.ฉะเชิงเทรา

ภาพหน้าวัดปากน้ำ ริมแม่น้ำบางปะกง

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (๒๕๒๘). ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐ ภาค ๖๕-๖๖ เรื่อง พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับ
หันฉันทนุมาศ (เจิม). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์.
- กรมศิลปากร. (๒๕๓๘). แหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวเนื่องกับเส้นทางเดินทัพและเส้นทางติดต่อค้าขายเขตลพบุรีใน
เขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อยุธยา นครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง และ
ฉะเชิงเทรา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์.
- จัน อภัย. (๒๕๐๐). โบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- สวัช ปุณโณทก. (๒๕๔๓). “ภูมิปัญญาพื้นบ้านกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น” ใน เอกสารประกอบการอบรม
และประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การพัฒนารายวิชาสังคมศึกษาให้สอดคล้องกับท้องถิ่นในหลักสูตรระดับ
มัธยมศึกษา (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๔๓) ระหว่างวันที่ ๓ - ๘ เมษายน ๒๕๔๓ คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, ชลบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- น. ๗ ปกหน้า. (๒๕๒๘). ความเป็นมาของลพบุรีในสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- ไรท์, ไมเคิล. (๒๕๓๓, มีนาคม). “จรีกนิษสระบัว” ศิลปวัฒนธรรม, ๘(๕), ๑๐๑ - ๑๐๓.
- หัตถวิมาลบุรีศักดิ์. (๒๕๔๘). พระราชวังและวังโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา [เอกสารโรเนียว].
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๐๒). ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ. พระนคร : โรงพิมพ์
รุ่งเรืองรัตน์.
- สันติเชิดชู. (๒๕๔๒). ศิลปวิทยาการ : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- _____. (๒๕๓๘). เจดีย์ : ความเป็นมาและวิวัฒนาการของศิลปะสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ :
มทพ.
- อรรถาภิธาน. (๒๕๔๓). การวิเคราะห์สภาพภูมิประเทศโดยใช้ข้อมูลทางภูมิศาสตร์และแผนที่เพื่อสำรวจ
แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติรวมทั้งทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของภาคตะวันออก. ชลบุรี :
ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

